

Kabdebó Lóránt: *Szabó Lőrinc „pere”*

Ha a Szabó Lőrinc-filológia utóbbi évtizedekben tapasztalható látványos sikertörténetének „felelőseit” keressük, elsőik között kell említenünk a recenzált kötet szerzőjének, Kabdebó Lórántnak a nevét. Amellett, hogy egymaga több ezer oldalt szentelt már a költő életműve értelmezésének, a Miskolci Egyetem Szabó Lőrinc Kutatóhelyének vezetése és az egyetem irodalomtudományi doktori iskolájában folytatott szervező munkája révén irányította a költő életművének filológiaiilag egyre pontosabb és gondozottabb kiadását, illetve inspirálta a Szabó Lőrinc-kutatás máig tartó lendületét. E lendület nem kis részben származik abból, hogy – a modern magyar líra újragondolásában Kulcsár Szabó Ernővel együttműködő – Kabdebó Lóránt egyértelmű, a világirodalmi folyamatokkal párhuzamos költészettörténeti paradigmaváltást ismer fel a húszas évek második felének, harmincas évek elejének költeményeiben, amelynek lényege az, hogy „a homogén versszemlélet dialogizáltta alakul át”, s amely folyamat letéteményes kötet a *Té meg a világ* (1932) lesz.

Kulcsár Szabó Ernő irodalomtörténetében – József Attila mellett – Szabó Lőrinc válik a (főként Jauß nyomán kidolgozott, elsősorban a szubjektum válságának poétikai színreviteli lehetőségeire fókuszáló) későmodern korszakretorikai konstrukció fő lírai reprezentánsává. A konstrukció szűkösségéről-tágasságáról és teljes körű érvényességéről lehet (és vélhetően érdemes is) vitákat folytatni, ám az kétségtelen, hogy hatástörténetileg az egyik legtermékenyebb irodalomtudományos mozzanatról van szó a modern líra kutatásának utóbbi pár évtizedében. A Kulcsár Szabó köré szerveződő kutatócsoport (meg-megújuló és bővülő módszertannal) egyre újabb és izgalmasabb rétegeit képes feltárni – többek között – Babits, Kosztolányi, József Attila, Szabó Lőrinc, Ady Endre, Kassák Lajos, Pilinszky János költészetének. A kör jelenleg is bővül, s olyan szerzőkre is kiterjed ki, mint például Juhász Gyula vagy Weöres Sándor. (Hozzá kell tenni, hogy az

„újraolvasás” folyamatában legintenzívebben részt vevő József Attila-életmű-recepciójának páratlan extenziója viszont elsősorban annak köszönhető, hogy egymással párhuzamosan több különböző műhely is igen komoly munkát végzett a tárgykorban.) Az említett irodalomtörténészeken kívül Szabó Lőrinc újraértésében tevékeny részt vállalt Menyhért Anna (az Anonymus Kiadó *Újraolvasó* sorozatának szerkesztője és e sorozat vonatkozó kötetének – Kabdebó mellett – társszerkesztője), Kulcsár-Szabó Zoltán és Lőrincz Csongor, legújabbán pedig Kovács Béla Lóránt tanulmányait kell megemlíteni. A most recenzált kötet szempontjából megkerülhetetlen továbbá Kiss Noémi kutatómunkája, hiszen a Carl Rothe és Szabó Lőrinc közötti kapcsolat és levelezés alapos feltárásának nem kis szerepe van abban, hogy meglepő, új információkhoz juthattunk a költő második világháborús közéleti tevékenységével kapcsolatban.

A Szabó Lőrinc-kutatás felívelése sejthetően épp manapság fordul át szükségzerű apadásba (vagy legalábbis stagnálásba), hiszen a költő centenáriumának (2000) elmúltával, és az életmű egyre nagyobb szeletének igényes és alapos (jelenleg még nem teljes mértékben publikált) újraértelmezésének köszönhetően mára jelentős mértékben csökkentek a Szabó Lőrinc-oeuvre korábban tapasztalható interpretációs és filológiai hiányosságai. Mindezzel természetesen nem állítom azt, hogy nincsenek még jelentős tartalékai eme kiterjedt életműnek – ha a hatástörténetet tekintem, most kezd észrevehetővé válni például egy olyan kapcsolat, amely mindeztől még nem került a kutatók látókörébe. Az egyik legfigyelmreméltőbb kortárs lírikus, Térey János költészetének ugyanis több szempontból előképe lehet Szabó Lőrinc munkássága. A poétikai gyakorlatok tüzetes összevetése még várat magára, de az jelenleg is megállapítható, hogy a monológ mint beszédforma és a nyelvhasználat klasszicizáló jellegének találkozása (egyben „a szerkezet szerepének hangsúlyosabbá válása”); a didaktikusság hatását felkeltő, időnkénti deklaratív-szentenciózus modalitás; az irónia használatának zavarba ejtő visszavontsága és inkább csak a szerkezetből, semmint a stílusból való következtethetősége; az affirmatív negáció vagy szkepszis módszere (ami részint felelős a versek körüli polémia és felháborodottság kialakulásáért); valamint az egyes szám első személyű persona narratívaképző megszólalásmódja szoros kapcsolatot feltételez a korai Szabó Lőrinc és a korai Térey János versdarabjai között. Mindkét szerzőnek szembesülnie kellett és kell a – poétikájukból szorosan következő – vádakkal és szélsőséges értelmezésekkel, melyek között ott találjuk a női nemre irányuló méltánytalan-diktatórikus attitűdöt (itt például a *Semmiért Egészen*, ott a *Négerbaba* című vers), vagy az erőteljes germán vonzódást-szimpatiát. Meggyőződésem, hogy a Szabó Lőrinc és Térey János költészetét hasonlóan érintő problematikák további vizsgálata képes lehet hozzájárulni a versdiszkurzus ún. „irodalmári” és „újságírói” értelmezhetőségének (azaz a kettő közötti különbség

mibenlétének) kérdését érintő, illetőleg az alkotásban és értelmezésben egyaránt tetten érhető felelősséget és az aisztheszisz és poieszisz műveleteiben rejlődő kockázatot mérlegelő gondolkodáshoz. Avagy, ahogy Kabdebó Lóránt megfogalmazza Szabó Lőrinc legellentmondásosabb költeményeinek tárgyalása során: „Mindezzel együtt felmerül a kérdés: különbözhet-e a felfordult világ látványát bemutató torzkép mint poétikai formáció és mint etikát is hordozó üzenet”. (239.)

Jelen kötet legnagyobb érdemét abban látom, hogy ezeket a kérdéseket mindezzidáig talán soha nem tapasztalt alaposágú kontextus felmutatásával feszegeti. Feszegeti, és nem tárgyalja, feszegeti, de nem válaszolja meg – mert megnyugtatóan nem lehet és nem érdemes megválaszolni. A könyv fejezetei Szabó Lőrinc életének vitatható és vitatott, támadható és támadott mozzanatait járják körül, elsősorban világnézeti és politikai beállítódására vonatkozóan. Ehelyütt célszerű ismertetni a szerző kifejtett célkitűzését: „Senkit nem meggyőzni akarok, legkevésbé önmagamat. Csak egy embert szeretnék bemutatni, akit valamenynyire ismerni vélek, és aki önmagára vonatkoztatta ezt az általa Goethe szájába adott szöveget: »Ember vagyok – az ellentmondásaival együtt.«” (13.) Ezt a célkitűzést valósítja meg a vaskos könyv – hiába is várnánk szenzációs bejelentéseket, leleplező vagy az „igazságot” kijelentő retorikát. Valószínűleg túlságosan sok adatot közread ahhoz, hogy az ún. „művelt, szélesebb olvasóközönség” számára könnyen befogadható és megvilágító erejű lehessen. Az extenzív jelleg, a mindenre kiterjedő filológiai precizitás (ami néha felesleges köröket is eredményez, az egyik fejezet egy lábjegyzete például elnavigál minket egy másik fejezet 134-es lábjegyzetéhez, amely viszont nem tesz mást, mint pusztán átirányít a 132-eshez) és az esetenkénti redundancia (gyakran fél oldalak is megismétlődnek tartalmilag, de sorok időnként szó szerint is, gyakori az idézetek újraközlése, ami persze didaktikai célokat is szolgál) a kötet szöveggyűjtemény-jellegét erősíti a monografikussággal szemben. Mindez azonban összhangban van a kinyilvánított szándékkal: egybegyűjteni, közölni és többféle perspektívából bemutatni a Szabó Lőrinc „peréhez” (azaz életének és munkásságának kétesen megítélhető pontjaihoz) bármilyen módon kötődő dokumentumokat (visszaemlékezéseket, leveleket, jegyzőkönyveket, szépirodalmi alkotásokat stb.). Kabdebó Lóránt szellemisége abban az értelemben mindenképpen közel áll választott témájához, hogy Szabó Lőrinchez hasonlóan ő maga sem akar feláldozni semmit bármiféle ideológiai célkitűzés oltárán: nem a különbségek és ellentmondások felszámolására és elsimítására törekszik, hanem épp ezek felszínre hozására, a termékeny képtel és az összetettség felmutatására. Idézhetjük Szabó Lőrinc lillafüredi beszédét (melynek teljes szövege természetesen megtalálható a kötetben): „A valóságnak, az életnek a plasztikája kell, a maga ezer és millió színével, ellentétével, ellentpontjaival, fény és árny kell az igazi megvilágításhoz”. (282.)

Vélhetően azonban ez az összetettség az, ami nem kedvez annak, hogy a könyv nagy vitákat váltson ki, ellentétben például a közszolgálati televízió *Kultúrház* című műsorában megfogalmazódó műsorvezetői előrejelzéssel. A műsorban a könyv azon vonulata lett kiemelve, amely Szabó Lőrinc náci szimpátiájával és antiszemitizmusával, igazolási eljárásával foglalkozik (és itt csak utalok arra a kémhistóriának is beillő, valóban újszerű információsorra, mely szerint Szabó Lőrinc *vélhetően* tudott egy *vélhetően* náciellenes, az angol titkosszolgálattal és Wallenberggel is kapcsolatot tartó csoport működéséről, és asszisztált hozzá). Ha valóban ez volna a kötet elsődleges tétje, és e kérdésre még egyértelműen megfogalmazott választ is kapnánk, talán több nyilvános fórumon is találkozhatnánk vele vitát generáló helyzetben. Azonban nem erről van szó. Majdnem a teljes kötetet (cirka ötszáz oldal) végig kell olvasni ahhoz, hogy megközelítően teljes képet kapjunk a költő ideológiai beállítódásáról, míg végül, ha egyáltalán valamilyen összegző érvényű megállapításra juthatunk, akkor az az, hogy Szabó Lőrinc magánemberként hol a bal-, hol a jobboldal elgondolásait tartotta szimpatikusabbnak, a politikával a lehető leglazábban tartotta a kapcsolatot (eredendő apolitikusság jellemezte), bátran hangoztatta elfogulatlan és időnként bántó véleményét a legkülönbözőbb témákról (akár a kényesekről is), de amikor az események úgy fordultak, hogy általa tisztelt emberek és barátai (elsősorban írók) komoly bajba kerültek, minden lehetőséget kihasználta és minden kapcsolatát latba vetette megsegítésük érdekében. Sok, nem túl rokonszenves, utólagos távlatból tévedésnek és hibának minősíthető megnyilvánulása is dokumentálva van a kötetben, és ez az eljárás nem teszi lehetővé azt sem, hogy jó szívvvel, minden tekintetben támogassuk a Szabó Lőrinc-i életprogramot. Ellenben ez a szerkesztési módszer az, mely egyedül lehetővé teszi egy élet és egy korszak differenciált megértését. A költő szépirodalmi munkásságáról pedig már többen kijelentették (az említett tévéműsorban Kulcsár Szabó Ernő szájából el is hangzott), hogy Szabó Lőrinc verseiben semmiféle nyoma sincs szélsőséges ideológiák és berendezkedések iránti elköteleződésnek (ami a legtöbb kortársáról nem mondható el!). És e ponton érintenem kell egy kérdést, mégpedig a versek üzenetszerűségének, tartalmi átfordíthatóságának problémáját, hiszen a hivatkozott műsorban Nyerges András például azt állította, hogy a diktatúrák, a parancsuralmi rendszerek iránti vonzódás nyilvánul meg például a *Semmiért Egészen* gyakorta idézett sorában („ne élj, mikor nem akarom”). Kulcsár Szabó Ernő röviden rámutatott arra, hogy ez akkor van így, ha a verset „újságcikként olvassuk”, miközben ez a vers „mást tesz, mint amit mond”, és a jelentés összetettségének feltárása „irodalmi olvasás dolga”.

E ponton viszont valószínűleg paradox szituációba kerülünk, hiszen az irodalmi olvasásmód eredményeit megfelelően közvetíteni kell a szélesebb olvasórétegek felé is (aminek egyik módja a középiskolai oktatás), viszont ebben a

kötelezettségben és felelősségben nagyon könnyen benne van a közvetítés kudarcra. Éppenséggel azért, mert az olvasók nagy része nem rendelkezik az irodalmi olvasás szükséges eszköztárával, és emez eszköztár hiányát nagyon nehéz olyan diszkurzussal áthidalni, amely egyszerre tesz eleget az irodalmi olvasás összetettségi kívánalmának, ugyanakkor képes a „felszíni” befogadás hatékonyságát és érthetőségét is biztosítani. Ráadásul a művek jelentésének közvetítésében mindig is nagy szerepet kapnak az ideológiai (félre)olvasás azon fórumai, melyek nem kizárólag a másként, de a rosszabbul értés teljesítményében érdekeltek, amennyiben szisztematikusan és gyorsan rövidre zárják az értelmezés köreit. Itt érhető tetten az írástudók az irányú felelőssége, mely szerint akár a *Semmiért Egészen*, akár a *Vészér* poétikai összetettségéhez, és így jelentésmezéjéhez a megfelelő diszkurzív szabályok tekintetbe vételével szükséges és lehet csak közelíteni – ezen szabályok legalább részlegesen ismertté és alkalmazhatóvá tétele viszont az irodalmárok feladata (erre jó példát nyújthatott a *Kultúrház* említett adása, ahol az értelmezés nem túl produktívnak tűnő és nem túl méltányos rövidre zárása lett azonmód elbizonytalanítva). Ehelyütt érdemes idézni Kulcsár-Szabó Zoltán – többek között épp a *Vészért* példaként citáló – dolgozatát: „a felelősség minden feltétele diszkurzív konstrukció, nem pedig természetesen vagy akár nyelvileg adott... [...], ezért előre feltételezhető, hogy a felelősség kérdése itt nemcsak a jog vagy az igazságosság, hanem az irodalmi szöveg bizonyos konvencióinak kérdését is előhívja, aminek kitüntetett jelentősége lehet az irodalmi kanonizáció és cenzúra működésének tekintetében”. (*Kánon és recepció = Kánon és kanonizáció*, szerk. DOBOS István – SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Csokonai, Debrecen 2003, 121–147.)

Mindezzel (illetőleg a felelősség alkotói oldalával) kapcsolatban tanulságos Szabó Lőrinc utólagos reflexiója *Újságírói védőbeszédében*: „Azt tanultam, láttam be, hogy nekem mégiscsak kellett valahol hibáznom. Kellott, ha annyian félreértettek. Bizonyos dolgokban nem tudtam a végső igazat; mi, maiak, sok mindenben talán nem is fogjuk már megtudni az életünkben. [...] Ilyen rémületes időkben, úgy látszik, minden szót minden alkalommal újra definiálni kellene, amikor két ember beszél.” (440–441.) A költő nyilván magánemberi megnyilvánulásaira gondol, hiszen költeményeit mindig pontossá, tökéletesé formálja. „A tökéletes kidolgozásra sohasem fizetünk rá” – állítja, és végeredményben igaz van akkor is, ha szó szerint értjük a kijelentést, hiszen az igazolási eljárásban elismerik, hogy vitatott versei valójában nem vitathatók, mert nem „közölnek” szélsőséges üzenetet, hanem egy „típust mutatnak be”, összetetten. Kérdés azonban, hogy a korábbi logikát követve (és itt elválva a költő meggyőződésétől) nem hibázott-e mégiscsak, ha a verseket is annyian félreérthették és értik mindmáig. Kérdés az, hol kezdődik egyáltalán a hiba lehetősége egy irodalmi mű,

különösen egy vers értelmezhetőségét, diszkurzív rendszerének átláthatóságát tekintetbe vége. Elég-e, hogy Szabó Lőrinc (és az irodalmi olvasásban érdekeltek egy csoportja) tudja, mi szövegének érdeme ha már életében szélsőséges ideológiák használják azt ki, és nem tiltakozik ellene, csak a keletkezés évét pontosítja, miközben tudhatja, hogyan akarja és fogja egy bizonyos tábor azt olvasni? (És engedi így olvasni, mint ahogy megtörtént ez a *Vezérrel*.) Mennyiben kell egy írónak felelősséggel lennie a művéből kiolvasható potenciális jelentések irányában, és mennyiben lehet felelős a hermeneutikai szempontból rossz olvasatkért? Mindezen kérdések annak ellenére – avagy éppenséggel amiatt – is feltehetőek, ha e ponton Kulcsár Szabó Ernő egy Szabó Lőrinc-előadásában elhangzott szavait igencsak meg kell fontolnunk: „Az a tény azonban, hogy e szövegek kapcsán a recepció továbbra is szükségét érzi valamilyen etikai relativizmus mentegetésének, s sajátos életrajzi magyarázkodásokra kényszerül, arra vall, hogy a filológia továbbra is egy szavatolt tudás ideológiai csapdájából szemléli – s innen érvelve akaratlanul is maga keveri antihumanizmus gyanújába – az ilyen »problematikus« alkotásokat. Ez a kérdéses értelemkölcsonzó stratégia annyiban vét a költészet szelleme ellen, amennyiben mindig egy olyan beszéd partitúráját referencializálja, amelyet éppen a valóságrelációk elutasításának szándéka létesít. Hiszen a költészet nyelvét kifejezetten ez a referenciális társíthatatlansága óvja meg attól, hogy – a »valóság« benyomását keltve – alávethető legyen egy rajta túl »szavatolt« tudás episztemológiai igazságainak” (*Egy kisajátíthatatlan klasszikus*, Élet és Irodalom 2000. április 7., 11.)

Kabdebő Lóránt könyve nagyon hasznos azért, mert jól használható kézikönyve a Szabó Lőrinc-filológiának: bevezető fejezetei összegzik az életpályát, az életrajzot és a főbb poétikai tendenciákat, a további fejezetek pedig logikusan építkezve alaposan körbejárják a költő életének fontosabb állomásait. A könyv „a filológia apoteózisaként” is felfogható, hiszen egyrészt a végletekig fokozott textológiai-filológiai pontosság és hivatkozásrendszer jellemzi, másrészt – és ez legalább annyira fontos – több ízben demonstratív módon bemutatja, hogy a filológiai mélyfúrások alapján milyen újszerű poétikai belátások tárhatóak fel (pontosabban azt, hogy *csak és kizárólag* ilyen alapos mélyfúrások után válhat bármilyen észrevehetővé és igazolhatóvá). „Csak filológia lenne? Bizonyíték: a filológia sohasem lehet: *csak*.” – vonja le a következtetést egy helyen. (177.) Hiányoltam viszont a könyvből Szabó Lőrinc egy másik, szintén vitatott „perének” alaposabb kidolgozását: a szerelmi-magánéleti viszontagságok bemutatását. (Bár elszórva erről is megtudunk sok mindent.) Jóllehet, a téma talán egy másik, hasonló terjedelmű kötetet igényelne, azonban nem kétséges, hogy ez a kérdés is legalább olyan ellentmondásos megítélésű, mint világnézete. Kovács Béla Lóránt fogalmazza meg *Szerelmes trópusok* című tanulmányában (Alföld 2004/4.): „Műveire azonban

morális értelemben nincs mentség. *A huszonhatodik évre* sincs, arra a szerelmes gyászköltemény-ciklusra, amely egy házasságon kívüli kapcsolatnak állít emléket. Nincs rá mentség, de nem is szorul rá. [...] A nagy alkotások gyakran újragondoltatják velünk mindazt, amiben biztosak voltunk, így morális meggyőződéseinket is.”

Megtalálhatóak a könyvben összegyűjtve a költőre vonatkozó legfontosabb és legérdekesebb dokumentumok – a könnyebb tájékozódást a függelék és a névmutató segíti. Ezek a dokumentumok nem kizárólag, sőt megkockáztatható, nem elsősorban Szabó Lőrinc élete szempontjából fontosak, hiszen nemcsak egy élet bonyolultságát és természetes esendőségét ismerjük meg általuk, hanem egy gyakorlatosan nehéz és nem túl szép korszak esendőségét, esetlegességeit és jóvátehetetlen hibáit is. Mikor Szabó Lőrinc azon kesereg egy helyen, hogy alig van ideje katonai szolgálata idején, mert „felesleges munkákat” – cenzúra, korrektúra – kell végeznie, bár emellett még társasági életet is tud valamennyire élni, elővettem Radnóti Miklós naplóját, és rendre végigolvastam a párhuzamos helyeket. Rendkívül tanulságos, nemcsak az eltérések, de épp bizonyos hasonló észrevételek, gondolati találkozások miatt is. Hiába írja Szabó Lőrinc, hogy „ezeket az éveket nem nézhetjük későbbi, mai szemmel”. (257.) Egyre inkább csak későbbi szemmel nézhetjük, és szükséges is, hogy onnan nézzük, hátha magunkat és korunk hibáit is jobban értjük általuk. Viszont pontosan ezért kellenek az ilyen jellegű munkák, mint a *Szabó Lőrinc „pere”*, mert általa talán kicsit akkori, ottani szemmel is nézhetjük mind azokat, mind ezeket az éveket.

(*Argumentum, Budapest, 2006.*)